

Mirna Sindičić Sabljo

PREDODŽBE O RURALNOJ SREDINI U ZIMSKOM LJETOVANJU VLADANA DESNICE

Mirna Sindičić Sabljo, Sveučilište u Zadru, prethodno priopćenje

UDK 821.163.42.09 Desnica, V.-31

Rad analizira predodžbe (slike) sela i njegovih stanovnika koje postoje u svijesti likova Zadrana u romanu Zimsko ljetovanje Vladana Desnice. Polazeći od pretpostavke da su urbana i ruralna kultura dvije različite kulture, analiziraju se, metodološkim uporištem u disciplini književne imagologije, predodžbe i predrasude koje jedna kultura ima o drugoj te način na koji je konstrukcija identiteta stanovnika urbane sredine (Zadrana) vezana uz konstrukciju njihova drugog, stanovnika ruralne sredine. Zadrani Smiljevčane doživljavaju kao potomke Morlaka, koje je u književnost uveo Alberto Fortis u 18. stoljeću. U njihovoj svijesti prisutna je slika da su seljani divlji, necivilizirani, prljavi i grubi, a takvi stereotipi onemogućavaju interkulturalnu komunikaciju. Zadrani preuzimaju kolonizatorski i polu-orijentalistički diskurs koji se o istočnoj obali Jadrana razvio na prostorima današnje Italije.

Ključne riječi: *Vladan Desnica; Zimsko ljetovanje; imagologija; slike; Morlaci; stereotipi; drugo*

1. Uvod

Zimsko ljetovanje (1950.), kratki roman Vladana Desnice, iznimno je zanimljivo i složeno književno djelo. Istaknuto mjesto u hrvatskoj poslijeratnoj književnosti pripada mu zato što, zajedno s književnim tekstovima Petra Šegedina, zadaje prvi značajniji udarac socijalističkom realizmu u hrvatskoj književnosti.¹ Stoga je i razumljivo što je onodobna književna kritika, koja je zagovarala (soc)realističke modele pripovijedanja, oštro osudila roman odmah po njegovu objavljivanju. Desnici su zamjerali, između ostalog, da radnju nije sagledao s jasne i transparentne pozicije narodno-oslobodilačke borbe, da je naglasio crnilo i beznađe u svijetu koji prikazuje te da pokazuje određene slabosti u crtanju sredine, građenju likova i razumijevanju stvarnosti.² Socrealistička

¹ K. Nemeč, *Vladan Desnica*, Zagreb, Liber, 1988., str. 58.

² *Zimsko ljetovanje* osudili su, između ostalih, Marin Franičević (*Republika*, br. 6, 1950.) i Živko Jeličić (*Hrvatsko Kolo*, br. 3, 1950.). Više u: D. Marinković, "Igre Vladana Desnice", u: *Iz tijesna vremena*, Srpsko

kritika djelo je ocjenjivala s ideološkog aspekta, neestetiskim i neliterarnim kriterijima pa je tako *Zimsko ljetovanje* desetljećima obilježeno kao problematičan tekst.³ U idućim desetljećima *Zimsko ljetovanje*, uostalom kao i cijeli opus Vladana Desnice, biva revalorizirano i dodijeljeno mu je zasluženno mjesto unutar hrvatske književne povijesti.⁴

Fabula se romana može sažeti u svega jednoj rečenici: skupina zadarskih građana "srednje ruke" u doba rata sklanja se u selo imenom Smiljevci, gdje iščekuje konačan prekid sukoba i povratak u svoj grad. Radnja je smještena u 1943. i 1944. godinu, u doba kapitulacije Italije i savezničkih bombardiranja koja su do temelja razrušila Zadar. Mjesto je radnje selo u neposrednoj okolici grada, koje je zahvaljujući svom zemljopisnom položaju i udaljenosti od glavnih putova minimalno zahvaćeno ratnim zbivanjima.

Zimsko ljetovanje ne obrađuje problem rata, već se bavi poglavito odnosom sela i grada. Vladan Desnica u romanu je usporedio dva mentaliteta, dva kulturna i civilizacijska entiteta: gradski i ruralni.⁵ Roman problematizira predodžbe i predrasude koje pripadnici urbane sredine imaju o ruralnoj.⁶

2. Imagološka analiza književnog teksta

Rad analizira način na koji se gradska kultura (samo)poima superiornom spram seoske, kakve predrasude o selu razvija te na koji način selo preuzima mjesto drugog u konstrukciji identiteta grada.⁷ Metodološko je uporište imagologija, istraživačka grana komparativne književnosti.⁸

kulturno društvo "Prosvjeta", Zagreb, 2001., str. 132.

³ K. Nemeč, *Vladan Desnica*, Zagreb, Liber, 1988., str. 37.

⁴ O rečenom svjedoče radovi Nikice Kolumbića (*Zadarska revija* br. 1, 1958., *Zadarska revija*, br. 1, 1968.), monografija Krešimira Nemeča (1988.), radovi Dušana Rape i Dušana Marinkovića te zbornici radova sa znanstvenih skupova o Vladanu Desnici (održanih 1997. godine u Zagrebu i 2005. godine u Zadru).

⁵ Vladan Desnica pojašnjava: "U toj sam knjizi pokušao da barem letimice fiksiram fizionomiju toga grada i tih sela, vodeći kontrapunktistički oprečne niti njihovih životnih uvjeta, njihovih mentaliteta, njihovih odnošenja prema osnovnim pojavama i vidovima života. Za tu svrhu iskoristio sam onu jedinu priliku, kad su taj grad i ta sela, po prvi i posljednji put u svojoj historiji, došli u mogućnost da se sagledaju u oči i da se zapitaju za račun." (V. Desnica, "O jednom gradu i o jednoj knjizi", u: *Eseji, kritike, pogledi*, Prosvjeta, Zagreb, 1975., str. 97.)

⁶ Davor Dukić (2010.) upozorava da se u *Zimskom ljetovanju* od pet razina kolektivnih identiteta (1. etničkih (talijanski/srpski/hrvatski), 2. konfesionalnih (katolički/pravoslavni), 3. jezičnih (slavenski/talijanski), 4. političkih (fašistički/četnički/partizanski), 5. sociokulturnih (urbani/ruralni)) samo socio-kulturna razina pokazuje semantički relevantnom.

⁷ Drugo, s malim "d", u postkolonijalnoj teoriji označava kolonizirane druge čiji se identitet konstruira u različitosti od imperijalnog središta. Drugost je nužni preduvjet za konstrukciju dominantnog identiteta. Drugo, s velikim "D", simboličko je Drugo u čijem pogledu subjekt otkriva vlastiti identitet, a njegova je funkcija stvoriti okvire unutar kojih kolonizirani subjekt zadobiva smisao svog identiteta. Više u: B. Aschcroft, G. Griffiths, H. Tiffin, *The Key Concepts in Post-Colonial Studies*, Routledge, London&NY, 2007.

⁸ Začetcu su imagologije u francuskoj komparativnoj književnosti, u radovima J.-M. Carréa (*Les écrivains français et le mirage allemand, 1800-1940.*, 1947.) i M.-F. Guyarda ("L'étranger tel qu'on le voit", u: *La littérature comparée*, 1951.), no disciplina se veže poglavito uz rad njemačkog komparatista belgijskog podrijetla Huga Dyserincka. Više u: D. Dukić, "Predgovor: O Imagologiji", u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, Zagreb, 2009., str. 5-22.

Imagologija proučava predodžbe, tj. vrijednosne stereotipe koje pojedinac ili grupa stvaraju o drugoj kulturi, narodu ili zemlji. Za stereotipnim nacionalnim karakterizacijama traga s ciljem otkrivanja razloga i uvjeta njihove pojave te načina njihova širenja i mijene.

Francuski imagolog Daniel-Henri Pageaux osnovnu jedinicu imagološke analize, sliku/predodžbu (*image*), određuje kao mješavinu osjećaja i ideja kojom neko Ja otkriva i razumije Drugog.⁹ U radnoj hipotezi pojma slike Pageaux tvrdi da svaka slika proizlazi iz svijesti o nekom Ja u odnosu na Drugog, o nekom Ovdje u odnosu na Drugdje te da je slika "književni ili neknjiževni izraz značenjskog raskoraka između dvije kulturne stvarnosti. Slika je predodžba neke strane kulturne stvarnosti kojom pojedinac ili grupa koji su je oblikovali (ili koji je dijele ili promiču) otkrivaju i tumače kulturni i ideološki prostor u kojem su smješteni."¹⁰ Prema Pageauxu, slika se mora proučavati kao dio društveno "imaginarnog" (pojam preuzima od povjesničara), u kojem ima svoje mjesto i funkciju. Imaginarno je neodvojivo od društvene i kulturne organizacije jer se kroz njega neko društvo vidi, o sebi piše, razmišlja i sanja. Slika pripada određenom načinu mišljenja i kulturnoj shemi, koje su svojstvene određenom povijesnom trenutku, te se mora proučavati u odnosu s njima stoga što je slika o Drugom ujedno i slika o onome koji promatra. Slika Drugog, dakle, više otkriva o svijetu s kojeg pogled na Drugog i sud o njemu kreće.

Slike/predodžbe, dakle, temelje se na ideologiji i vrijednosnom sustavu kulture koja promatra i nužno su uvjetovane osobinama onog koji tu sliku stvara. One su mentalne i diskurzivne reprezentacije ljudi, skupina, etniciteta ili naroda, koje variraju ovisno o perspektivi, a promjenjive su kao i svi diskurzivni konstrukti.¹¹

Elementarni su, karikaturni oblici slika stereotipi. Stereotipi su pojednostavnjeni i izobličeni prikazi stvarnosti, kolektivne reprezentacije koje se temelje na predrasudama i nisu potvrđene u realnom/aktuelnom svijetu, odnosno dokazane kao istinite. U tekstu se nerijetko smještaju na plan epiteta. Kulturni stereotipi, koje jedna kultura ima o drugoj, zapreka su preuzimanju novih iskustava, a imaju i važnu ulogu u procesu tvorbe identiteta. Stereotipi kao imagološki konstrukti (slike o drugom) osnovni su oblik tvorbe identiteta stoga što se svaka kultura određuje u suprotstavljanju drugim kulturama. Drugi potiču integraciju vlastite nacije ili kulture. Kroz definiranje susjeda definira se vlastita nacija.¹²

Predodžbe o drugom neodvojivi su dio svake kulture zato što na njima počiva konstrukcija identiteta. One se temelje na generalizacijama koje zanemaruju individualne

⁹ D.-H. Pageaux, "Od kulturnog imaginarija do imaginarnog", u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. D. Dukić et al., Zagreb, Srednja Europa, 2009., str. 125-150.

¹⁰ D.-H. Pageaux, "Od kulturnog imaginarija do imaginarnog", u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. D. Dukić et al., Zagreb, Srednja Europa, 2009., str. 127.

¹¹ J. Leerssen, "Image", u: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*, Amsterdam, NY, Rodopi, str. 342-344.

¹² Z. D. Janjetović, "Konstrukcija identiteta drugoga", u: *Dijalog povjesničara-istoričara*, 7, prir. H.-G. Fleck, I. Graovac, Zagreb, 2003., str. 87-106.

razlike među pojedinim članovima grupe i stereotipima pomoću kojih se u diskursu oblikuje drugo.

3. Zadar i njegova okolica: teza o dvije kulture

Zadrani i Smiljevčani, dvije skupine likova u *Zimskom ljetovanju*, mogu se poimati kao pripadnici dviju različitih kultura: urbane i ruralne.¹³ Opreka gradske/priobalne/mediteranske i ruralne/kopnene/vlaške Dalmacije kulturološka je pojava dugog trajanja. Radi se o dvama različitim mentalitetima i dvjema različitim kulturama. Jedna je patrijarhalno-ruralna, utemeljena na slavenskoj usmenoj tradiciji, folkloru i štokavštini, a druga mediteransko-urbana. Odlikuje ju romansko-latinsko-slavenska višejezičnost i oslanjanje na europski civilizacijski krug čiji korijeni sežu u antičko razdoblje. Izrazitija razlika dviju kultura seže u srednjovjekovlje. Gradovi na dalmatinskoj obali postali su dio Bizantskog Carstva, koji baštini rimsku kulturu, dok je kopneni dio Dalmacije bio sastavnica novoosnovanih slavenskih srednjovjekovnih država. I u kasnijim su stoljećima bili sastavni dio različitih državnih tvorevina i prolazili kroz različite faze povijesnog razvitka.

O posebnosti Zadra kao urbane cjeline i formiranju njegove gradske kulture Vladan Desnica piše u dvama tekstovima: u esejima "Mirko Korolija i njegov kraj"¹⁴ i "O jednom gradu i jednoj knjizi".¹⁵ U potonjem tekstu opisuje povijest Zadra od vremena kad je bio dio Rimskog Carstva, preko srednjovjekovlja pod bizantskom vlašću do razdoblja pod vlašću Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i konačno Italije. Vladan Desnica pojašnjava:

¹³ U hrvatskoj etnologiji razlikovanje "narodne" i "gospodske" kulture spominje već Antun Radić u svom djelu *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (1936.). Radić uvodi dvoslojnu definiciju kulture: kulturu gospode u gradovima i naroda koji živi na selu, koji nije obrazovan i živi od zemlje. Radić gospodsku kulturu drži tuđinskom, mehaniziranom, urbanom i negativnom. Više u: D. Rihtman-Auguštin, "Hipoteza o dvije kulture i hrvatska etnologija", *Narodna umjetnost*, 34, 1997., br. 2, str. 35-44.

¹⁴ U eseju "Mirko Korolija i njegov kraj" Desnica piše: "Dalmacija u svojoj cjelini obuhvata i sjedinjuje razna područja koja se, pod djelovanjem posebnih prirodnih uslova i različitih historijskih udesa, među sobom dosta oštro razlikuju. U toj zemlji gdje raste i oleandar i grab; gdje uz obalu u maistralu leprša dašak romanskog duha i vije se laka zapadna melopeja, a po zaleđu u buri struji duboko rasni narodni život i gudi primitivni monokord; gdje uz katedrale sa Tacijanima i Verenezima postoje i manastiri u kojima tinja duh srednjovjekovne srpske manastirske obrazovanosti, u kojima caruju krute bizantske ikone i u kojima se čuvaju zavjeti Nemanjića; gdje pored primorskog trubadura nalazimo i mrgodnog brđanskog kaluđera ljetopisca – u toj zemlji, među raznovrsnim osobitostima koje je uslovia priroda i stvorila istorija, i sjevernodalmatinski kopneni kraj, naseljen izbjeglicama koji su se od 15. vijeka dalje sklanjali pred Turcima na njegov goli krš i sure visoravni, predstavlja, po svojim specijalnim kulturnim, psihičkim i ekonomskim momentima, jedno izdvojeno područje. I na prvi pogled može da se čini čudno kako je ovaj kraj, sirov i čist u primitivnom narodnom životu, sa svojim manastirima, sa svojim junacima narodne epike, sa svojim sveštenicima vođama seoba i pobuna, zalutao u ovo Latinsko primorje pod duhovnim utjecajem zapadne kulture i zapadnih duhovnih i političkih organizama." (V. Desnica, u: *Eseji, kritike, pogledi*, Prosvjeta, Zagreb, 1975., str. 25.)

¹⁵ Tekst "O jednom gradu i jednoj knjizi", izvorno objavljen u *Zadarskoj reviji*, III (1954.), br. 2., Desničin je odgovor na negativnu kritiku *Zimskog ljetovanja* Jože Horvata (*Književne novine*, 27. 6. 1950.).

“Ostatci stare latinske civilizacije, feudalni privredni odnosi, moć crkve, tuđinska birokracija, strani službeni jezik u državnoj administraciji, u crkvi, u školi, u društvenom i kulturnom životu, te drugi socijalni i politički faktori pripomogli su da je Zadar za dugo vremena sačuvao svoju vanjsku fasadu. Takav, Zadar je razvio jedan svoj specifični život i poprimio jedno naročito lice. Izgradio je svoju skroz naskroz gradsku i građansku fizionomiju, daleko više nego ma koji od ostalih dalmatinskih gradova. Razvio je jedan svoj zatvoreni, hermetički gradski život koji od sebe nije davao napolje ništa, a k sebi je od okolice primao, kroz naročite filtre i naročitim predostrožnostima, sve što mu je moglo da posluži i da ga dalje u životu podrži. Živio je po svojim strogo utvrđenim i dugom tradicijom izbrušenim društvenim pravilima i konvencijama, sa svojim stopostotno građanskim mentalitetom i svojim uskim pogledom na svijet. Sav život njegovih građana tekao je po unaprijed utvrđenom redu, nedostupno, kao po nategnutoj žici, i svako kolebanje na toj žici značilo je za taj mentalitet opasnost pad u prazno, u provaliju. [...] Po toj urbanosti, Zadar ne samo da je predstavljao najgradskiji i najgrađanskiji ambijent kod nas, nego je pripadao valjda među najgrađanskije ambijente evropskog Zapada.”¹⁶

U neposrednoj blizini Zadra, svega nekoliko kilometara udaljena, počinjala je jedna posve drugačija stvarnost.

“Počinjala je sušta njegova suprotnost – selo, sa svojim strašnim životom koji se odvijao u nevjerovatnim, katkad upravo neljudskim uslovima i oblicima, u vjekovnoj zaostalosti i bijedi. A između tog grada i tih sela – jaz, nepremostiv jaz, ili kineski zid, neoboriv i neprelazan. – Tako je trajalo stoljećima.”¹⁷

4. Predodžbe Zadrana o selu

Zadrani i Smiljevčani stoljećima žive u neposrednoj blizini, jedni pored drugih, ali odvojeni i s malim kontaktima. Zadrani žive u skladu sa svojim pravilima i normama, opterećeni predrasudama o drugoj, ruralnoj kulturi.¹⁸ Selo doživljavaju kao prostor divljine i zaostalosti. U seosku sredinu dolaze s unaprijed stvorenom slikom o njoj, bez obzira što je to njihov prvi boravak na selu. Njihovi su stavovi o seljanima bez pokrića i utemeljeni na “rekla-kazala” znanju. Smiljevci, udaljeni od Zadra svega petnaestak kilometara, doimaju se poput dalekog i egzotičnog kraja koji nastanjuju čudni ljudi s čudnim običajima:

¹⁶ V. Desnica, “O jednom gradu i jednoj knjizi”, u: *Eseji, kritike, pogledi*, Prosvjeta, Zagreb, 1975., str. 95.

¹⁷ V. Desnica, “O jednom gradu i jednoj knjizi”, u: *Eseji, kritike, pogledi*, Prosvjeta, Zagreb, 1975., str. 95.

¹⁸ *Zimsko ljetovanje* nema izraženoga glavnog junaka koji dominira radnjom, već ima dva kolektivna junaka, dvije konfrontirane skupine likova: seljane i građane. Rijetki su likovi snažnije individualizirani i izdvajaju se od ostalih, određeni su činjenicom da su dio skupine te svatko na svoj način pridonosi karakterizaciji te skupine.

“Ovo je za njih, kao i za većinu zadarskih izbjeglica, bio prvi susret sa selom. Proživjeli su čitav vijek u njegovoj neposrednoj blizini, kupujući svakodnevno njegove proizvode i prodavajući mu svoje usluge i odbačene starudije – a opet kao da su od njega odijeljeni kineskim zidom ili pojasom pustoši i udaljeni hiljadama kilometara! Zato je njihov dolazak na selo imao donekle čar puta u dalek i egzotičan kraj. Doista, njihova predstava sela bila je dotle prilično oskudna i neodređena.”¹⁹

Došljaci iz Zadra prostor u kojem traže skrovište od ratnih strahota drže prljavim i odbojnim, a seljane podmuklima i lukavima. Zgražaju se nad zaostalošću kraja koji im je pružio gostoprimstvo. Slike i predrasude koje pridošlice imaju o seoskoj sredini ponekad su iznimno naivne. Lizeta tako drži da je:

“selo bilo mjesto gdje ima izobilja pilića, purana, pršuta, vina, i gdje se pred Uskrs ovce dadu na posao da nakote dovoljno janjaca a kokoši da snesu dovoljno jaja. (...) Na selu ima i dosta voća, ali je šturo, nezrelo, ni izdaleka onako dobro i izgledno kao ono u gradu, i od njega se dobija srdobolja. Na selu također ima polja i livada (...); polja su puna makova, a livade pune onog žutog, i onog bijelog, i onog ljubičastog poljskog cvijeća kratke peteljke koje u raznim mjesecima preplavi gradsku tržnicu, i koje ona dobro poznaje još od djetinjstva, a kojemu se u gradu ne zna ime. Kroz te livade neminovno protječe potocić...”²⁰

Lizeta selo doživljava kao prostor netaknute prirode i idile koji fascinira svojom plodnošću. Selo poistovjećuje s livadama, cvijećem, potokom i životinjama, koje će se u konačnici naći na tržnici grada i na stolovima i tanjurima njegovih stanovnika. No sklad te idile narušavaju ljudi koji na tom prostoru žive:

“Ljudi su na selu podmukli i lukavi, i uvijek imaju prljave ruke; zato im ne valja dozvoliti da bilo što diraju rukama. Oni su, osim toga, prilično smiješni; useknjuju se prstima, i treba im dobro vikati, jer su malko nagluhi, od prljavštine koja im se nakupila u ušima. Žive kukavno, ali tome su krivi sami jer su krajnje neumješni i nesnalazljivi, te ne umiju da iskoriste i uživaju toliko blago božje (one kokoši, i one pršute, i ono mlijeko!). Govore – to im je osobina – nekako smiješno i nerazumljivo (un modo assai buffo da parlar), i u svakoj prilici gledaju da podvale građanima; naročito vole da poture mučke kunući se da su svježā, tog jutra snesena jaja, a kadri su čak da prodadu meso od crkotine. Djeca su im musava, zato što ih ne umivaju i ne rede, i kržljava i sitna, zato što ih izmalena zapajaju vinom i rakijom.”²¹

¹⁹ V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 5.

²⁰ V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 5.

²¹ V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 5-6.

Takvu je sliku o selu i Ernesto, jedan od Zadrana, potvrdio tijekom povremenih izleta na selo prije rata. Ernesto drži da se seljaci uvijek pretvaraju, da su majstori u cjenkanju, da imaju puno više novaca nego što dojam odaje, da su im kuće pune vina i pršuta i da ne znaju praviti vina, neki iz neukosti, a drugi jer su previše pokvareni pa mu dodaju razna umjetna sredstva i pojačavaju ga šećerom.

Zadrani u Smiljevce dolaze s unaprijed formiranom slikom o selu i njegovim stanovnicima, koja se malo mijenja nakon iskustva života na selu. Boravak na selu potvrdio im je ono što su o njemu ranije mislili: da su stanovnici sela prljavi, lukavi i spremni na iskorištavanje tuđe bijede.²² U novoj su sredini stekli malo prijatelja, poglavito zahvaljujući svojim predrasudama.

5. Smiljevčani kao potomci Morlaka

Morlake, “plemenite divljake” koji nastanjuju kontinentalnu Dalmaciju, otkrili su venecijanski prosvjetitelji, a u književnost ih je uveo, Alberto Fortis, pokrenuvši modu “morlakizma”.²³ Uz pojam morlaštva veže se kulturni imaginarij, vezan uz ideju o svijetu nepokorenim civilizacijom.²⁴ Morlaci, prema Albertu Fortisu, obitavaju u zaleđu istočno-jadranske obale, žive od stočarstva i zemljoradnje, jaki su, poduzetni, prosti, srčani, odani, poštenu, gostoljubivi i iskreni. Predstavlja ih kao egzotične ljude, na nižem civilizacijskom stupnju razvoja, koji obitavaju u svijetu barbarstva, prljavštine, nerazumnosti i zaostalosti. Suprotnost su civiliziranim, kulturnim, učenim, uljuđenim Venecijancima/Euroljanima.

Još od vremena prosvjetiteljstva Europa se dijeli na civilizirani/napredni/zapadni dio te divlji/prirodan/nazadni/istočni dio. Naglašavanje civiliziranosti Europe temelji se na naglašavanju njene razlike i superiornosti nad barbarskim dijelom svijeta koji pod krinkom prosvjetiteljskih namjera nastoji kolonizirati. Barbare, a Morlaci su jedni od njih, zapadnjački diskurs konstruira kao divlje, nazadne, necivilizirane i inferiorne zapadnom čovjeku.

Nino Raspudić upozorava da Fortisov putopis *Put po Dalmaciji* treba čitati u kontekstu venecijanske imperijalne ideologije.²⁵ Pojašnjava da Fortis Morlaka prikazuje kao “dobrog divljaka”, smještajući ga na vrijednosno-temporalnu os napredno (mi) –

²² “Izbjeglice su pomalo tonuli u selo i upoznavali se s njim. Potvrđivala su se njihova ranija mišljenja o seljačkoj prljavosti, lukavosti i spremnosti na iskorištavanje tuđe bijede. Osim toga, pokazalo se da su seljaci, u stvari, jako ograničeni i da se uvijek i svemu cere kao crnci.” (V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 26.)

²³ *Viaggio in Dalmazia* Alberta Fortisa objavljen je 1774. godine. O Morlacima Fortis detaljno piše u poglavlju (pismu milordu Johnu Stuartu) “O običajima Morlaka”. Hrvatski prijevod: *Put po Dalmaciji*, prev. Mate Maras, Globus, Zagreb, 1984.

²⁴ Više u: I. Bešker, “Morlakizam i morlaštvo u književnosti”, *Književna smotra*, 34, 2002., 123, str. 113-124.; V. Gulin, “Morlachism between Enlightenment and Romanticism (Identification and Self-Identification of the European Other)”, *Narodna umjetnost*, 34, 1997., 1, str. 77-100.

²⁵ N. Raspudić, *Jadranski polu-orijentalizam: Slika Hrvata u talijanskoj književnosti*, Zagreb, 2010., str. 103-154.

zaostalo (oni). Opreka divljak/civilizacija koja dominira Fortisovim djelom osnova je imperijalnoga kolonijalističkog diskursa koji pomoću morlačkog Drugog potvrđuje vlastiti identitet kao središnji i referentni. Za postojanje Morlaka potreban je pogled nekog nadređenog subjekta koji konstruira morlačkog Drugog kao instancu posredovanja vlastitog identiteta i koji se razlikom prema takvom Drugom konstruira kao zapadni, civilizirani, urbani i sl. Morlak je "imaginarna konstrukcija nekog divljeg, ruralnog i primitivnog Drugog, koja se kroz povijest javlja u brojnim varijacijama, od prosvjetiteljskog zanosa "dobrim divljakom" do lokalnog urbanog rasizma prema "Vlajima" koji se u dalmatinskim gradovima proteže i u 21. stoljeće".²⁶ Iako pad Mletačke Republike znači i početak kraja Morlaka kao njezina barbarskog Drugog, konstrukcija morlačkog divljaštva nasuprot civiliziranom Zapadu reciklirat će se i, uz određene preinake, koristiti u drugim vremenima i kontekstima, primjerice, u Dalmaciji u vrijeme fašističke vlasti.

Likovi Zadrana u *Zimskom ljetovanju* stanovnike Smiljevaca poistovjećuju s Morlacima. Primjerice, šjor Karlo događaje na selu uspoređuje s epizodom iz romana iz morlačkog života, *Cavalleria Morlacca*, koji je u mladosti pročitao.²⁷ Također, među Smiljevčanima najviše cijene Milenka Katića stoga što ih podsjeća na lik Morlaka s reklame za liker *Sangue morlacco*.

Smiljevčani nizom svojih odlika odgovaraju profilu Morlaka iz Fortisova putopisa. I Smiljevčani i Morlaci poimaju se kao divljiji, nesputani, slobodni, ali i zaostali, prljavi, odbojni, patrijarhalni ljudi koji žive u uvjetima koji su daleko od civilizacijskih normi. Njihova su prijateljstva jaka i sveta, bistra su uma i poduzetna duha, ali i praznovjerni. Smiljevčani su, posve u skladu s Fortisovim opisom, gostoljubivi i srdačni.²⁸ U svoje domove bez zadržke primaju skupinu njima gotovo nepoznatih pridošlica iz Zadra koje traže spas od ratnih užasa, s njima dijele ono malo hrane što imaju i u međusobnim su odnosima prilično humani. Fortis također navodi da su Morlaci skloni okrutnim djelima, vođeni lakomošću za krađom te da se čak upuštaju u ubojstva, krađe i paleže.²⁹ Zadrani svjedoče zločinu, ubojstvu, u smiljevačkom kraju, i taj događaj u njih izaziva zgražanje te učvršćuje njihovu odluku o odlasku.

Alberto Fortis u svom putopisu spominje netrpeljivost stanovnika primorskih gradova (pravih potomaka rimskih kolonija) i Morlaka te navodi da je mržnja dviju rasa drevna.³⁰ Između ostalog, razlikuje ih narječje, nošnja, ćud i navike.

²⁶ N. Raspuđić, *Jadranski polu-orijentalizam: Slika Hrvata u talijanskoj književnosti*, Zagreb, 2010., str. 103.

²⁷ V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 142.

²⁸ Fortis navodi: "Morlak, gostoljubiv i darežljiv po rođenju, otvara svoju ubogu kolibu strancu, sav se pretrgne da ga dobro posluži, ne tražeći nikad i često uporno odbijajući svaku zahvalnost." (*Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 39).

²⁹ A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 33.

³⁰ A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 37.

6. Identitet Zadrana i njihovo drugo

Zadrani zauzimaju neskriveno superiorni stav spram seljana i sebe drže posve različitim od njih. Poimaju se strancima u sredini koja im je pružila utočište.³¹ Dane provode u neprestanom iščekivanju povratka i s mislima na svoj negdašnji život u gradu. Svakodnevnu im egzistenciju organiziraju pravila, rituali i navike. Žene obavljaju kućanske poslove, a muškarci pomažu oko težih poslova ili odlaze u Zadar u nabavku namirnica. Tijekom jutra iz novih domova ne izlaze, osim poslom, dok su popodnevne šetnje neizostavni dio svakodnevne rutine. U novoj sredini ponašaju se u skladu s navikama iz života u gradu: odlaze u šetnje (a *flanerizam* tipično je gradski obrazac ponašanja), izlete (primjerice na arheološki lokalitet na Gradini), višemjesečni boravak u novoj sredini nazivaju “zimskim ljetovanjem”, čitaju novine te inzistiraju na načinu hranjenja i odijevanja koji je različit od onog ljudi sa sela. I svojim se načinom izražavanja razlikuju od Smiljevčana. Jezik Zadrana pun je talijanizama, što ne čudi s obzirom na stoljetnu vezanost toga grada uz venecijansko-talijanski kulturni krug. Izraz im je suprotnost grubom štokavskom izrazu Smiljevčana, preplavljenom lokalnim koloritom, poslovicama i narodnim mudrostima. Svojim načinom ponašanja naglašavaju sve čimbenike koji njihovu, urbanu, kulturu čine jasno različitom od ruralne u kojoj su potražili spas od ratnih razaranja. Tijekom boravka na selu ostaju zarobljeni u svojoj viziji realnosti.

Svejedno, dulji boravak na selu, zbližavanje sa seljacima i uvid u surove uvjete njihova života, kao i loši odnosi s drugim Zadranima (Rudanovi, Vidošićevi) koji su u tom kraju također potražili sklonište, naposljetku dovode do krize identiteta skupine Zadrana. Upoznavanje s prilikama na selu polako je neprijateljstvo, koje su građani prema njemu osjećali, pretvaralo u sažaljenje i samilost.³² Sliku grada, uz koji vežu svoj identitet, polako gube, s teškoćom se prisjećaju kako je Zadar izgledao, odlaze na uzvisinu odakle se pruža pogled na njega, no otkrivaju samo ruševine i palež koji su u potpunosti izmijenili sliku njihova grada, ali i života kakav su poznavali. Grad im se doima dalekim, stranim, srušenim.³³ Ljudi koje su poznavali ili su poginuli, ili su napustili grad, palače koje su činile njegovo urbano tkivo pretvorene su u ruševine. Izmjena slike grada, uz koju se veže autopredodžba Zadrana, i upoznavanje života na selu, koje dovodi u pitanje njihovu sliku o drugom, u konačnici dovode u pitanje i njihov identitet. Svijet koji su poznavali i na kojem temelje svoj identitet nestaje. Jedino što im preostaje je odlazak, povratak u Zadar ili odlazak u Italiju (u Alto Adigge), daleko od ruralnog drugog koji ugrožava stabilnost njihova urbanog identiteta.

³¹ “Koga smo se vraga u tu stvar petljali! – spočitavao je sebi šjor Karlo – i to mi, kao **stranci**, koji nemamo s njom u stvari ništa zajedničko, koji smo je upoznali pred nepuna dva mjeseca!...”. (V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 85.)

³² “Žalosni život sela koji su pomalo upoznavali pobuđivao je u građanima tugaljivo raspoloženje i polako otupljivao neprijateljstvo koje su ranije prema njemu osjećali. Ono se postepeno pretapalo u neku vajnu, razmekšanu odvratnost, gotovo sličnu žaljenju i samilosti.” (V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 39.)

³³ V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 51-52.

7. Zaključak

Kao što je ranije navedeno, identitet se konstruira u procesu imaginacije vlastitog i diskriminacije tuđeg. Ono što jesmo uvijek se konstruira u ograničavanju od onog što nismo. Na taj se način identitet stanovnika Zadra, urbane sredine, konstruira prema onom što oni nisu: stanovnici sela. Stanovnici zaleđa grada njihovo su Drugo. Zadrani prema Smiljevcanima zauzimaju superioran stav te uspostavljaju odnos napredne i nazadne kulture, čime samo preuzimaju diskurs venecijanskog prosvjetiteljstva, ali i kasnijih polu-orijentalističkih diskursa koji su se o istočnoj obali Jadrana pojavili na zapadnoj obali Jadrana.³⁴ Zadrani sebe poimaju kao civilizirane, razumne, učene, disciplinirane ljude, dok stanovnike ruralnih krajeva doživljavaju kao neuke, sirove, strastvene i raspuštene divljake. Među Smiljevcane dolaze s formiranim predodžbama i predrasudama. Poistovjećuju se s Mlečanima/Talijanima/zapadnim Europljanima i sa superiornom stavom prilaze Smiljevcanima, potomcima Morlaka koji žive u njihovu zaleđu. Zadrani preko Smiljevcana, svog ruralnog Drugog, potvrđuju vlastiti identitet. Odrasli u gradu pod talijanskom upravom, u svojevrsnoj talijanskoj enklavi u međuraću i u ratno vrijeme, preuzimaju polu-orijentalistički diskurs koji se razvio na prostoru današnje Italije. Poistovjećuju se s kolonizatorom te preuzimaju njegov diskurs i predodžbe o stanovnicima sela u zaleđu. Primjerice, čude se nad zaostalošću sela i pokušavaju ga civilizirati.³⁵

Zadrani žive unutar vlastita svijeta puna predrasuda o drugom, o stranom, i iz te pozicije rijetko pokušavaju izaći. Zbog predrasuda i stereotipa koje jedna kultura ima o drugoj onemogućena je interkulturalna komunikacija.³⁶ Naj snažnije su prepreke komunikaciji one utemeljene na predrasudama kao stereotipnim, neznanstvenim, dogmatičnim, pogrešnim uvjerenjima zasnovanim na tradicionalističkim nazorima i zabludama ili neprovjerenim tvrdnjama i lažnim autoritetima i vrijednostima.³⁷ Susret Zadrana i Smiljevcana u *Zimskom ljetovanju* navedenu tvrdnju potvrđuje.

³⁴ Pojam "jadranski polu-orijentalizam" preuzet je iz: N. Raspudić, *Jadranski polu-orijentalizam: Slika Hrvata u talijanskoj književnosti*, Zagreb, 2010. Razmatranju prekojadranskog orijentalizma teorijski poticaj daje pojam "orijentalizma" Edwarda Saida (*Orijentalizam*, 1978.), koji je u kasnijoj postkolonijalnoj teoriji prešao granice užeg Saidova razmatranja. Said, oslanjajući se na Foucaultovo poimanje znanja i moći i Gramscijev pojam hegemonije, ukazuje na činjenicu da orijentalistički tekstovi ne stvaraju isključivo znanje o Istoku, već i samu zbilju koju navodno opisuju. Upozorava na postojanje jednoličnih slika koje Zapadna Europa stvara o Orijentu, na činjenicu da je orijentalizam primjena kulturne (nad)moći te da s vremenom postaje razvijeni sustav znanja o Orijentu i filter kroz koji Orijent prodire u zapadnu svijest. U postkolonijalnoj se teoriji pojam orijentalizma koristi i u slučaju "zapadnog" diskursa o Balkanu, Južnoj Americi i drugim područjima koja imaju iskustvo kolonijalne ili neokolonijalne dominacije. Blizak je i pojam "balkanizma" koji uvodi Marija Todorova (u knjizi *Imaginarni Balkan*, 1997.). Autorica upozorava da se kroz cijelo 20. stoljeće Balkan opisuju kao Drugo u odnosu na "civiliziranu" Europu i da je i pojam Balkana, kao i Orijenta, imaginarni konstrukt.

³⁵ "Šjor Karlo je, istini na čast, još i pokušavao da im kojekako pomogne; bio je spreman da im iz svoje džepne apoteke u svako doba dijeli tablete Burova, aspirine, grumečke hiper mangana, ali je sve to udaralo o tupu i nepopravljivu seljačku odbojnost prema svakoj civilizaciji, i šjor-Karlu su klonule ruke." (V. Desnica, *Zimsko ljetovanje*, SysPrint, Zagreb, 1998., str. 39.)

³⁶ Odnosi se na komunikaciju među društvenim grupama, narodima ili kulturama koje imaju različitu tradiciju, religiju, jezik i sustav vrijednosti.

³⁷ F. Novalić, "Predrasude u interkulturalnom komuniciranju", *Nova Istra*, III, 1998./1999., br. 4, str. 272.

Literatura:

- Beller, Manfred, "Perception, image, imagology", u: *Imagology: The Cultural construction and literary representation of national characters*, ur. M. Beller, J. Leerssen, Rodopi, Amsterdam, New York, 2007., str. 3–16.
- Bešker, Inoslav, "Morlakizam i morlaštvo u književnosti", *Književna smotra*, 34, 2002., 123, str. 113–124.
- Desnica, Vladan, *Zimsko ljetovanje*, Sysprint, Zagreb, 1998.
- Desnica, Vladan, "O jednom gradu i o jednoj knjizi", u: *Eseji, kritike, pogledi*, Prosvjeta, Zagreb, 1975., str. 92–104.
- Dukić, Davor, "Predgovor: O Imagologiji", u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. D. Dukić et al., Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 5–22.
- Dukić, Davor, "Nekoliko imagoloških opaski o Zimskom ljetovanju i Desničini susretima", u: *Desničini susreti 2005.–2008. Zbornik radova*, prir. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina, Zagreb, Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, 2010., str. 149–156.
- Fortis, Alberto, *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004.
- Gulin, Valentina, "Morlacchism between Enlightenment and Romanticism (Identification and Self-Identification of the European *Other*)", *Narodna umjetnost*, 34, 1997., 1, str. 77–100.
- Janjetović, Z. D., "Konstrukcija identiteta *drugoga*", u: *Dijalog povjesničara-istoričara*, 7, prir. H.-G. Fleck, I. Graovac, Zagreb, 2003., str. 87–106.
- Kolumbić, Nikica, "Poezija Desničina romana Zimsko ljetovanje", *Zadarska revija*, VII, 1958., br. 1, str. 1–15.
- Kolumbić, Nikica, "O Desničinu romanu Zimsko ljetovanje", *Zadarska revija*, XVII, 1968., br. 1, str. 40–64.
- Marinković, Dušan, "Igre Vladana Desnice", u: *Iz tijesna vremena*, Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", Zagreb, 2001.
- Nemec, Krešimir, *Vladan Desnica*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1988.
- Novalić, Fahrudin, "Predrasude u interkulturalnom komuniciranju", *Nova Istra*, III, 1998./1999., br. 4, str. 272–286.
- Oraić-Tolić, Dubravka, Kulcsár Szabó, *Kulturni stereotipi: Koncepti identiteta u srednjo-europskim književnostima*, FF Press, Zagreb, 2006.
- Pageaux, Daniel-Henri, "Od kulturnog imaginarija do imaginarnog", u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. D. Dukić et al., Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 125–150.
- Raspudić, Nino, *Jadranski polu-orijentalizam: Prikaz Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2010.

Rihtman-Auguštin, Dunja, "Hipoteza o dvije kulture i hrvatska etnologija", *Narodna umjetnost*, 34, 1997., br. 2, str. 35–44.

Zadarski filološki dani 1: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog na Sveučilištu u Zadru 2005., ur. V. Babić, Z. Matek Šmit, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2007.

Zbornik radova o Vladanu Desnici (Zbornik radova s Naučnog skupa o književnom radu Vladana Desnice održanog u Zagrebu 1997. god.), ur. D. Rapo, Prosvjeta, Zagreb, 2004.

SUMMARY

Mirna Sindičić Sabljo

IMAGES OF VILLAGE IN VLADAN DESNICA'S NOVEL *ZIMSKO*

LJETOVANJE

The paper analysis the images of village and its habitants, present in the consciousness of the habitants of Zadar, in Vladan Desnica's novel *Zimsko ljetovanje*. Theoretical and methodological support is found in the Imagology, a discipline of Comparative Literature. The paper starts with an assumption that urban and rural cultures are two separate cultures and it analysis the images and prejudice that one culture has about the other. The construction of the urban identity is connected with the construction of its other: the rural identity. The habitants of Smiljevci are progeny of the Morlacs, introduced to literature by Alberto Fortis in 18th century. Habitants of Zadar in *Zimsko ljetovanje* see the habitants of Smiljevci as wild, dirty, rough and uncivilized, according to the colonizing and half-orientalist discourse about the east Adriatic coast created in what is today known as Italy.

Key words: *Vladan Desnica; Zimsko ljetovanje; Imagology; images; Morlacchism; stereotypes; other*